

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

REPORT

Instituut voor Oosters Christendom
Institute of Eastern Christian Studies

Erasmusplein 1 (17.04d)
Postbus 9103
6500 HD Nijmegen
The Netherlands

0031 24 361 56 03
secretariaat@ivoc.ru.nl

Juli 2020

BIOGRAFIE

Alissa Kivits,
derdejaars bachelorstudent
religiewetenschappen aan de
Radboud Universiteit in
Nijmegen, heeft in het kader van het
disciplinaire Honoursprogramma
Letteren het belang van
heiligenverering bij Eritrese
orthodoxen in de transitie van Eritrea
naar Nederland onderzocht. Dit report
is een weerslag van dat onderzoek.

TOENAME VAN RELIGIE BIJ ERITRESE VLUCHTELINGEN IN NEDERLAND: DE OORZAKEN NADER BEKEKEN

ALISSA KIVITS

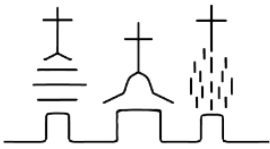
Inleiding

Als één van de eerste activiteiten die ik voor dit onderzoek ondernam bracht ik een bezoek aan een kerkdienst van de Eritrees Orthodoxe Tewahedo kerk. In de typisch Nederlandse kerk van Malvert waande ik me in een Oost-Afrikaans land dat volledig onbekend voor me was. Ik hoorde het meeslepende gezang van de priesters, ademde de wierook in en boog naar aanleiding van klanken die ik vanwege het Tigrinya niet kon verstaan. Om me heen zag ik tot mijn verbazing vooral jonge mensen met kinderen, iets dat je in de Brabantse katholieke kerkdiensten die ik gewend ben niet vaak meer tegenkomt. Mijn foutieve aanname was dat de dienst – de grote groep mensen die deze bezocht en de samenstelling van leeftijden waar die groep uit opgebouwd was – me vertelde hoe een gebruikelijke kerkdienst in Eritrea eruit ziet. Al snel kwam ik erachter dat ik dacht vanuit het methodologisch nationalisme: door te observeren en mijn conclusies te trekken onderzocht ik alleen wat zichtbaar was in de samenleving waarin ik me bevond. In gesprekken met jonge leden van de Eritrese gemeenschap in Nederland hoorde ik in de weken die volgden op mijn eerste bezoek aan de gebedsdienst meerdere keren verbaasde woorden over het toenemen van religiositeit en het kerkbezoek in Nederland. In Eritrea kwam het zelden voor dat vooral jongeren zo toegewijd waren aan hun religie en elke kans die ze kregen om naar de kerk te gaan aanpakten. Onderzoek naar de Eritrees Orthodoxe Tewahedo kerk in Nederland kan dan ook niet heen om de vraag die in dit artikel beantwoord zal worden: Wat zijn de oorzaken van het toenemen van persoonlijke religiositeit en kerkgang in Nederland bij Eritrees Orthodoxe vluchtelingen uit de derde golf?

Vanaf 2010 begon de derde golf Eritrese vluchtelingen naar Nederland te komen. Mensen die sindsdien zijn gevlucht, wilden ontsnappen aan het huidige, onderdrukkende regime, dat vooral bekend staat om het gebrek aan vrijheid van meningsuiting en een dienstplicht die kan oplopen tot meer dan tien jaar.¹ Vooral leden van de Eritrees Orthodoxe Tewahedo kerk zijn naar

---

¹ DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, *Niets is wat het lijkt: Eritrese organisaties en integratie* (Rapport in opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016), 31.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Nederland gekomen. De kerk is één van de drie christelijke kerken die door de Eritrese regering wordt erkend, samen met de Rooms-Katholieke kerk en de Evangelische (Lutherse) Kerk van Eritrea.² Dit aantal staat tegenover een 50-50 verhouding van moslims en christenen in Eritrea. Eén van de redenen dat er naar de uiting van religie bij Eritreeërs in Nederland nog niet veel onderzoek is gedaan, is omdat de derde golf immigranten pas zo recent is begonnen. Daar komt bij dat er bij deze groep steeds meer negatieve berichtgeving over de integratie van Eritreeërs is ontstaan en dat het onderzoek dat is gedaan vooral op deze problematiek is gericht. Deze focus is niet verwonderlijk als je kijkt naar een greep uit recente nieuwsartikelen. In Trouw vraagt Petra Vissers zich af ‘waarom jonge Eritreeërs hier ondanks intensieve begeleiding moeilijk aarden.’ Lezers van De Telegraaf weten dat Eritreeërs een geïsoleerd leven leiden in Nederland en in NRC wordt het volgende lijstje van problemen van Eritrese vluchtelingen gegeven: ‘angst, alcohol, frustratie en geweld.’³ Zoals later in dit artikel duidelijk wordt, is religie een belangrijk onderdeel van de integratie in Nederland. Tot nu toe zijn de redenen van toename van religie nog niet uitgebreid onderzocht, wat wel nodig is om een volledig beeld te vormen van de gebrekkige integratie. De focus op religie in de Eritrese gemeenschap wordt in de rapporten die tot nu toe zijn geschreven vooral gezien als iets negatiefs omdat het niet aansluit bij de Nederlandse samenleving en het niet aanzet tot het leggen van Nederlandse contacten, maar een volledig beeld van de redenen voor deze focus vertelt ons dat het zeker niet eenduidig negatief is.

Om dit beeld te vormen wordt er in dit artikel gekeken naar verschillende aspecten van het onderwerp. Na een beschrijving van de methoden die zijn gebruikt voor dit onderzoek en van de context van de Eritrese gemeenschap wordt er dieper ingegaan op de relatie van de Eritrese regering met de kerk. Daarna zullen de veranderingen in religieuze beleving beschreven worden en zal er gekeken worden naar de verschillende redenen – psychologisch, sociaal en praktisch – voor de veranderingen in en de toename van religie. De redenen worden vervolgens geïllustreerd met de casestudy van heiligenverering door vluchtelingen. In de conclusie is een afweging te vinden van de belangrijkste oorzaken. Daarnaast wordt er kort gekeken naar de implicaties van dit onderzoek voor de manier waarop integratie in Nederland bevorderd kan worden.

Methoden

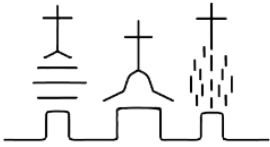
Er is gekozen voor kwalitatief onderzoek om de hoofdvraag te beantwoorden. Deze keuze is gemaakt omdat op deze manier de beweegredenen van Eritreeërs in diepte begrepen kunnen worden, wat

² Winta Ghebreab, *De Eritrees-orthodoxe Tewahedokerk en Religie* (Kenniscentrum Eritrese amv's, Veerkracht project, 2018), 2-3.

³ Petra Vissers, “Waarom jonge Eritreeërs hier ondanks intensieve begeleiding moeilijk aarden,” *Trouw*, 31 oktober, 2018, <https://www.trouw.nl/nieuws/waarom-jonge-eritreeers-hier-ondanks-intensieve-begeleiding-moeilijk-aarden~b2ff9b14/>

“Eritreeërs leiden geïsoleerd leven in Nederland,” *Telegraaf*, 16 november, 2018, <https://www.telegraaf.nl/nieuws/2805964/eritreeers-leiden-geisoleerd-leven-in-nederland>

Sheila Kamerman en Martin Kuiper, “Eritrese problemen: angst, alcohol, frustratie, geweld,” *NRC*, 15 november, 2018, <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/11/15/eritrese-problemen-angst-alcohol-frustratie-geweld-a2755414>

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

nodig is om de verschillende oorzaken van de toename van religie te achterhalen en begrijpen. Religieuze beleving is iets wat een persoon van binnen ervaart en er zijn tijd en veel woorden voor nodig om uit te drukken hoe de beleving is veranderd. De gemeenschap waarbinnen het onderzoek voornamelijk is uitgevoerd is gehuisvest in en rondom Nijmegen. Vijf van de zes interviews zijn afgenomen bij een groep Eritrese mannen die toen ze in 2015 tussen de 18 en 23 jaar waren in een voormalig studentencomplex op de Griffdijk in Lent gehuisvest zijn.⁴ Inmiddels hebben deze mannen andere woningen gevonden of toegewezen gekregen, wel vinden er af en toe nog taallessen plaats op de locatie. Het zesde interview is afgenomen bij een Eritrese vrouw die al sinds haar jeugd in Nederland woont, vlakbij Utrecht, en hier niet naartoe heeft hoeven vluchten. Haar ervaringen zullen in de casestudy vergeleken worden met die van de mannelijke respondenten. De oorspronkelijke doelstelling was om meer dan zes interviews af te nemen, maar het bleek moeilijker dan gedacht om mensen te enthousiasmeren voor deelname. Het meest waarschijnlijke is dat dit te wijten is aan de geslotenheid van vluchtelingen, die samenhangt met het feit dat de Eritrese overheid actief onderzoek doet naar hun (ex)burgers. In verband met veiligheid is dan ook aan diegenen die door middel van interviews bij hebben gedragen aan het project duidelijk gemaakt wat gedaan wordt met de informatie die ze hebben gegeven. Bijdragen zijn geanonimiseerd. Dit ook omdat het voor te stellen is dat bijvoorbeeld gebedsbeleving persoonlijk is en dat participanten dit niet willen delen met publiek als hun naam erbij genoemd staat.

Omdat het aantal interviews lager lag dan gehoopt, is een deel van het onderzoek enkel gebaseerd op wetenschappelijke literatuur. Deze literatuur helpt daarnaast om de Nederlandse casus in de context te zetten van de wereldwijde Eritrese diaspora en gemeenschappen van migranten met elkaar te kunnen vergelijken. Ook maken bredere artikelen de veranderingen die religieuze identiteit doormaakt bij (gedwongen) migratie in het algemeen, niet specifiek bij Eritreeërs, duidelijk.

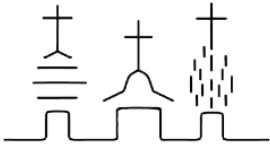
Als laatste wordt er informatie gebruikt die is verworven door middel van informele gesprekken en tijdens observatie bij kerkdiensten in Malvert. Omdat de kerkdiensten in het Tigrinya waren, heb ik helaas de gebeden en preken niet kunnen verstaan. Wel heb ik observaties kunnen maken van groepsdynamiek, sfeer en religieuze praktijken.

De context van de Eritrese gemeenschap

Op het moment wonen er meer dan 20.000 mensen met een Eritrese achtergrond in Nederland, wat deze groep vluchtelingen op Syriërs na de grootste maakt die hier de laatste jaren is aangekomen.⁵ De stroom vluchtelingen die naar Nederland is gekomen kan voor het gemak worden

⁴ DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, *Niets is wat het lijkt: Eritrese organisaties en integratie* (Rapport in opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016), 7.

⁵ "Eritrea: onderdrukking en eindeloze dienstplicht," VluchtelingenWerk Nederland, geraadpleegd op 1 maart, 2020, <https://www.vluchtelingenwerk.nl/feiten-cijfers/landen-van-herkomst/eritrea>

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

opgedeeld in drie golven. De eerste golf begon veertig jaar geleden, in 1980, en duurde tot 1998. De mensen die tot deze golf behoren zijn gevlucht vanwege de onafhankelijkheidsoorlog en de daarop volgende heropbouw van het land. De tweede golf duurde tot 2010 en is te wijten aan het grensconflict met Ethiopië en het huidige regime. In dit onderzoek wordt vooral gekeken naar de groep die sinds 2010 is gevlucht voor het huidige regime.⁶

Eén van de kenmerken van dit regime is de beperking van de vrijheid van meningsuiting en het onderdrukken van religie. Deze schending van mensenrechten heeft een diepe indruk gemaakt op jongeren in de Eritreese Orthodoxe kerk, ook al is hun religie toegestaan. Ze hebben familieleden, vrienden en kennissen actief vervolgd zien worden op basis van hun religie en nemen godsdienstvrijheid dan ook niet als vanzelfsprekend. Repressie van religie is daarnaast onderdeel van een breder conflict. Tricia Hepner betoogt dat het in het onafhankelijke Eritrea een cultureel, politiek en generatie conflict uitdrukt dat zowel horizontaal als verticaal meerdere dimensies heeft. Staatsfunctionarissen van de generatie die de revolutie begon proberen de nationalistische waarden en disciplinaire praktijken die de strijd voor onafhankelijkheid kenmerkten in te brengen in het land. Hierbij hoort een gecentraliseerde staat met gecontroleerde uitingen van religie. Deze generatie staat tegenover een bevolking die demografisch gezien erg jong is. We hebben het hier over een land waarin veertig procent van de inwoners jonger is dan veertien jaar en zestig procent niet ouder dan 24 jaar.⁷ Deze jonge mensen hebben de onafhankelijkheidsoorlog die eindigde in 1993 niet meer meegemaakt en de grensoorlog met Ethiopië die duurde van 1998 tot 2000 niet bewust. De jonge generatie is cultureel gemengd en ontwikkelt een steeds grotere interesse in het streven naar de rechten en vrijheden die ze zien bij hun familie en landgenoten in de (noordelijke) diaspora.⁸

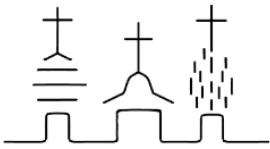
En niet alleen de jongere generatie is toenemend geïnteresseerd in de diaspora. Voor de Eritrese regering zijn de gemeenschappen van landgenoten die verspreid zijn over de hele wereld van groot belang, voor zowel economische groei als groei van de machtspositie. Volgens Nicole Hirt en Abdulkader Saleh Mohammad maakt de Eritrese regering gebruik van transnationale structuren om de diaspora zowel direct uit te buiten voor materieel gewin als indirect om fondsen van de internationale gemeenschap veilig te stellen. De regering probeert zijn legitimiteit te behouden door het schetsen van een beeld van een internationale samenzwering, geleid door de VS, en een permanente situatie van het bijna uitbreken van een oorlog met Ethiopië. Dit legitimeert de dienstplicht, die tot decennialang kan duren en vrijwel onbetaald is, en verplicht Eritreeërs om regelmatig geld bij te dragen aan hun regering.⁹ De inmenging in de diaspora gebeurt op

⁶ DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, *Niets is wat het lijkt: Eritrese organisaties en integratie* (Rapport in opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016), 30-31.

⁷ "Eritrea Leeftijdsopbouw," Index Mundi, laatst aangepast op 31 maart, 2017, <https://www.indexmundi.com/nl/eritrea/leeftijdsopbouw.html>

⁸ Tricia Redeker Hepner, "Religion, Repression, and Human Rights in Eritrea and the Diaspora," *Journal of Religion in Africa* 44, no. 2 (mei 2014): 155.

⁹ Nicole Hirt en Abdulkader Saleh Mohammad, "By way of patriotism, coercion, or instrumentalization: how the Eritrean regime makes use of the diaspora to stabilize its rule," *Globalizations* 15, no. 2 (2018): 243.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

verschillende manieren. In Nederland zijn er zorgen rondom intimidatie door de regering en signalen van mensenhandel. Zorgen zijn in hoge mate gericht op de invloed van de Eritrees Orthodoxe kerk en indoctrinatie van deze zelfde kerk, die door de regering gezien wordt als een institutie die gebruikt kan worden voor het uitoefenen van controle over de gemeenschap.¹⁰

Om het begrip van de context waar Eritreeërs mee te maken krijgen compleet te maken moet er aandacht besteed worden aan de verschrikkelijke omstandigheden waaraan vluchtelingen tijdens hun reis blootgesteld worden. De geïnterviewden vonden het vaak moeilijk om hierover te praten. De reis duurt vaak maanden of zelfs jaren, wanneer mensen een tijd wonen of vast zitten in een transitland als Israël of Libië. De laatste tien jaar is door verschillende mensenrechtenorganisaties, zoals Amnesty International, Human Rights Watch en Hotline for Migrant Workers, herhaaldelijk om aandacht gevraagd voor de omstandigheden. Over de grens komen gaat vrijwel altijd gepaard met mensenhandel. In het onderzoek van Laurie Lijnders en Sara Robinson, waarbij gebruik is gemaakt van 134 diepte-interviews met Eritreeërs in Israël en Ethiopië, worden psychologische en fysieke mishandelingen genoemd als ontvoering, marteling, afpersing en gevangenschap.¹¹ Het trauma dat de reis achterlaat is in Nederland nog volop aanwezig en er wordt door Nederlandse instituties vaak te weinig aandacht aan de gevolgen ervan besteed. Hierop zal later dieper ingegaan worden.

De PFDJ en de kerk

Volgend de 'Proclamation to Provide for the Activities of Religions and Religious Institutions', aangenomen door de Eritrese regering in 1995, twee jaar na de onafhankelijkheid, is er in het land een scheiding van kerk en staat. Dit is de belangrijkste wet die religie betreft en toch slaat de PDFJ, de regerende partij, zelfs deze regel in de wind, net als vele andere wetten die mensenrechten zouden moeten waarborgen. De overheid bemoeit zich namelijk in hoge mate met religieuze organisaties, door zich ermee te verbinden, zoals in het geval van de Tewahedo kerk, of door ze te vervolgen, zoals in het geval van de vele religies die niet zijn toegestaan door de staat.¹² De PFDJ leunt zwaar op haar aanwezigheid in instituties, zowel in Eritrea zelf als op transnationaal niveau, om het beleid van centralisatie te behouden en uit te breiden. Eén van de strategieën die gebruikt wordt is het uitkiezen van religieuze leiders.¹³

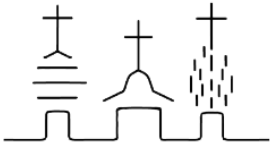
Omdat de partij streeft naar mondiaal institutioneel bereik, is het niet verwonderlijk dat er ook in Nederland meldingen zijn van staatsbemoeienis in kerken en religieuze organisaties. Vanaf het begin van de immigratie zijn

¹⁰ Conny Rijken en Desiree Horbach, "Onderzoek naar zorgen rondom veiligheid en welzijn van Eritrese vluchtelingen en asielzoekers in Nederland," *Tijdschrift voor Veiligheid* 16, no. 2-3 (2017): 41.

¹¹ Laurie Lijnders en Sara Robinson, "From the Horn of Africa to the Middle East: Human trafficking of Eritrean asylum seekers across borders," *Anti-Trafficking Review* no. 2 (2013): 137-140.

¹² Daniel R. Mekonnen en Selam Kidane, "The troubled relationship of state and religion in Eritrea," *African Human Rights Law Journal* 14, no. 1 (2014): 258-259.

¹³ Tricia Redeker Hepner, "Transnational governance and the centralization of state power in Eritrea and exile," *Ethnic and Racial Studies* 31, no. 3 (maart 2008): 477-478.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

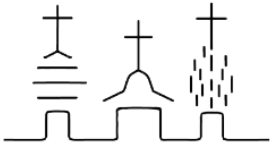
de Eritreeërs begonnen met het stichten van kerken, sindsdien zijn er veertien Eritrees Orthodoxe kerken ontstaan, verspreid door heel Nederland. Sommige hiervan zijn geregistreerd en bestaan al lang, andere zijn relatief nieuw en informeel van karakter. Uit het onderzoek van DSP-groep en Tilburg University blijkt dat Eritreeërs zich ervan bewust zijn dat vooral de kerk in Rotterdam onderdeel uitmaakt van het regime en er propaganda voor maakt. Vanuit Rotterdam wordt er controle uitgeoefend op de andere kerken in Nederland; er zijn bijvoorbeeld priesters en diakens die trouw zouden zijn aan de PFDJ naar Nijmegen gestuurd. Derde-golf-vluchtelingen worden hiernaast geconfronteerd met drie andere uitdagingen. Ten eerste worden er 'biechtvaders' naar opvanglocaties gestuurd, zij houden daar Bijbelstudies en gebedsdiensten. Propaganda voor en het uitvoeren van controle door het regime wordt bij deze bijeenkomsten niet uitgesloten en door velen zelfs aangenomen. Ten tweede blijken er opvallend veel priesters mee te komen met de nieuwe vluchtelingen. Over hun achtergrond en beweegredenen is weinig bekend, maar velen veronderstellen dat zij aan het regime gelieerd zijn.¹⁴ Als laatste speelt leeftijd een bepalende rol. De oudere generatie is vaak nog trouw aan het regime dat voor onafhankelijkheid heeft gezorgd, terwijl de jongere generatie juist van dit regime gevlucht is. Dit zorgt voor onenigheid omtrent waarden en trouw aan het thuisland. Ook in Nijmegen heeft een groep zich van de grote kerk afgesplitst om politieke redenen en is deze een eigen gemeenschap begonnen.¹⁵

De onvermijdelijke vraag die naar aanleiding van deze informatie gesteld wordt is de volgende: hoe kan een toenemend kerkbezoek en toenemende religieuze beleving gekoppeld worden aan de vlucht van een regime dat sterk verbonden is met de kerk? Eén van de verklaringen voor het feit dat de kerkgang toeneemt ondanks de getuigenissen van ongewilde overheidsbemoeienis wordt mooi verwoord door een Eritrese man in een interview met het Sociaal Cultureel Planbureau. Op de vraag "zoek je plekken waar de overheid niet is (om naar de kerk te gaan?)" antwoordde hij: "Als ik naar de kerk ga is het om mijn geloof, dus veel maakt het me niet uit. Ik ga naar de Eritrese of Ethiopische kerk, het maakt me niet uit."¹⁶ Hij stelt hier dat het geloof en het uitvoeren daarvan door middel van een kerkdienst belangrijker is dan het ondervinden van bemoeienis door de overheid. Ook al heeft hij de mogelijkheid om bijvoorbeeld Ethiopische diensten te bezoeken waarin er geen last is ondervonden, blijft een dienst voor hem een dienst en zolang hij zich niet overmatig stoort aan de bemoeienis staat hij er neutraal tegenover. Deze reden zal bij meerdere Eritreeërs meespelen, maar het is niet de enige. Er zijn veel oorzaken voor het toenemen van religie, psychologische, sociale en praktische, die de last van overheidsbemoeienis zullen overstemmen in het belang dat eraan gehecht wordt. In de volgende paragrafen zal er dieper ingegaan worden op deze oorzaken en op de veranderingen in religieuze beleving waarmee ze verbonden zijn.

¹⁴ DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg, *Niets is wat het lijkt: Eritrese organisaties en integratie* (Rapport in opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016), 46-47.

¹⁵ Gesprek met Hans Bots en een priester uit de gemeenschap in Nijmegen.

¹⁶ Leen Sterckx en Merhawi Fessehazion, *Eritrese statushouders in Nederland: Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland* (Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2018), 154.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

De transitie van ervaring naar kennis: psychologische factoren

Het meest opvallende aspect dat naar voren kwam uit de interviews is dat de helft van de respondenten stelde in Nederland pas begonnen te zijn met leren over de inhoud van hun religie. In Eritrea hadden ze niet zozeer toegang tot boeken of andere informatiebronnen, het geloof was daar meer een emotionele beleving waar niet veel hoofdkennis aan te pas kwam. Bij één respondent was deze manier van religie beleven constant gebleven, hij droeg een crucifix en beschouwde het Eritrees Orthodoxe geloof als belangrijk en bidden als iets goeds om te doen, maar van de inhoud en de geschiedenis van de vorm van het christendom dat hij aanhing wist hij weinig tot niks. Hij verwees me door naar de priester, want die weet daar veel over, maar "wij weten niet zoveel." Dit is een vorm van geloven die mijns inziens gereflecteerd wordt in de vorm van de kerkdiensten. De diensten die gehouden worden in Malden duren officieel zes uur, alhoewel de meeste kerkgangers hier vanwege wisselende aankomsttijden ongeveer vier uur van meemaken. Het grootste deel van die uren blijft iedereen staan in de kerkbanken, luistert men naar het gezang van de priesters en slaat men hun activiteiten gade. Hardop meebidden, bijvoorbeeld, is niet aan de orde. Wat het meest blijft hangen na afloop van een dienst is de sfeer van verbondenheid. Juist doordat de diensten zo lang duren heb je tijd om in die sfeer te komen en je emotioneel te laten raken.

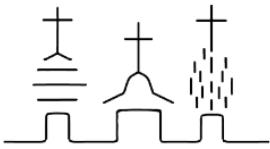
Een belangrijke oorzaak voor het verlangen om meer te leren over religie is omdat respondenten aangeven hoezeer religie hen heeft geholpen tijdens hun vlucht:

Faith is not something that can be changed, in situations, in circumstances. But in the process, in the journey it would be more clear for you, the presence of God. (Man, 25 jaar)

Ja, wij dachten dat [Maria ons heeft geholpen om naar Nederland te komen]. Wij hebben het niet gezien, maar wij dachten dat. Maria heeft geholpen om naar Italië [te komen] en toen op de zee. Die zee en de Sahara zijn moeilijk. Maria heeft geholpen om naar Europa te komen. (Man, 22 jaar)

Religion was a protection to me. I faced a lot of challenges, a lot of problems through the way, but because of our faith in God and our praying to God we survived the challenges. So it was a support for me. (Man, 30 jaar)

In good times, like for example here, we often forget to pray to saint Mary for what she did for us. But during bad times, like for example during the way, we always prayed day and night for her and her protection. (Man, 30 jaar)

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Vanwege uitspraken zoals deze veronderstel ik dat de gevaarlijke reis bij de respondenten een hang naar religie wakker heeft gemaakt. Ze zochten naar bescherming in geloof en gebed. Dat ze veilig aan zijn gekomen is voor hen een bevestiging dat God bij ze is en ze heeft beschermd, en vormt een aanzet tot verdere religieuze verdieping – iets dat door toegang tot bijvoorbeeld boeken over het onderwerp in Nederland goed mogelijk is. Er zit dus ook een praktische kant aan: in Nederland is het mogelijk om religie meer te baseren op kennis door de aanwezige bronnen, wat in Eritrea over het algemeen niet het geval is.

De intensivering van religieuze beleving bij vluchtelingen na een gevaarlijke reis is niet ongebruikelijk. Het is onder andere ook te zien bij Vietnamese vluchtelingen die tussen 1975 en 2005 naar westerse landen zijn gevlucht. Overeenkomsten tussen deze en Eritrese vluchtelingen liggen in het feit dat beide groepen zijn gevlucht van een regime waarmee ze het niet eens zijn, alhoewel het beleid van de twee regimes natuurlijk moeilijk vergeleken kan worden, en in de vaak lange en gevaarlijke reis die de groepen aflegden om in het immigratieland aan te komen. Uit onderzoek van Louis Jacques Dorais, waarin is gewerkt met interviews onder vluchtelingen in Montreal, blijkt dat soortgelijke antwoorden gegeven werden door deze groep. Ook zij spreken over hun geloof als een bron van steun en hoop. De migratiereis heeft hun geloof versterkt.¹⁷

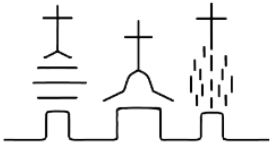
In het geval van de Vietnamese vluchtelingen werden religieuze rituelen na aankomst in het land van bestemming vaak versimpeld en vonden ze minder vaak plaats, als een noodzakelijke aanpassing aan het veranderde ritme van het leven in Canada.¹⁸ We zien dit ook onder Eritrese vluchtelingen in Nederland gebeuren. In Lent nam de frequentie van de diensten eerst toe, wat mogelijk was omdat de jongeren allemaal op één plaats gehuisvest waren en nog weinig tot niet betrokken waren bij de Nederlandse samenleving.¹⁹ Uit de interviews werd duidelijk dat dit al lang niet meer hetzelfde is. Eén van de priesters gaf aan dat hij in Eritrea ten minste vijftien of zestien dagen in de maand naar de kerk ging, omdat dit allemaal heilige dagen zijn. In Nederland hebben ze maar de mogelijkheid om elk weekend of om het weekend een viering te houden, vanwege de beschikbaarheid van het kerkgebouw en het Nederlandse ritme van leven. Ook zijn rituelen aangepast. Een respondent vertelde dat de diensten in Eritrea vaak om acht uur 's avonds begonnen en de hele nacht doorgingen. Drums en muziek hoorden erbij. In een informeel gesprek met een lid uit de gemeenschap heb ik vernomen dat een dienst in Nederland er één keer op deze manier aan toe is gegaan, maar dat de groep hierna vanwege geluidsoverlast geen gebruik meer mocht maken van het gebouw. Aanpassing is een logisch gevolg van het migreren naar een ander land, maar we moeten er wel rekening mee houden dat Orthodoxe Eritreeërs zich in hun religieuze praktijken beperkt voelen door de Nederlandse regelgeving en door

¹⁷ Louis Jacques Dorais, "Faith, hope and identity: religion and the Vietnamese refugees," *Refugee Survey Quarterly* 26, no. 2 (2007): 57-60.

¹⁸ Dorais, "Faith," 67.

¹⁹ Judith Ferrier en Lisette Massink, *Overleven in Nederland: Onderzoek naar het verloop van de inburgering en de integratiebehoeften van Eritrese statushouders (18-23 jaar) op de geclusterde woonlocatie op de Griftdijk in Lent* (Precies Advies, 2016), 21-22.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Nederlandse gevoeligheden. Onder ander door de ingrijpende migratiereis hebben ze zich meer toegelegd op religie en willen ze dit delen met anderen, maar in het nieuwe land blijkt dit niet op dezelfde manier mogelijk te zijn als in het thuisland. Dit kan ook een reden zijn dat ze zich meer bezig houden met individuele bestudering van geloofsgeschiedenis en theologie. Daarnaast verwacht de Nederlandse samenleving een zekere mate van kennis over de religie die je aanhangt, als lid van deze samenleving ben je min of meer verplicht om er iets over te lezen en te leren.

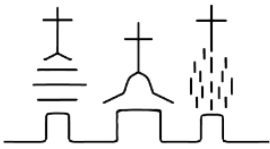
Transnationale netwerken

De sociale oorzaken voor de toename van religie in Nederland moeten ten eerste worden bekeken in de context van het transnationalisme. Er valt veel onder deze term, maar in zijn algemeenheid verwijst hij naar de banden en interacties die mensen en instanties verbinden over de grenzen van natiestaten heen. Migranten hebben ondanks de afstand en internationale grenzen contacten en relaties met mensen en praktijken in hun thuisland en de wijdere diaspora.²⁰ Via het internet is het voor personen in de diaspora gemakkelijk om contacten op te bouwen en te onderhouden, zowel met andere leden van de diaspora als met kennissen in het thuisland.²¹ Cyberspace functioneert tegelijkertijd ook om een soort virtueel Eritrea te creëren, een geïdealiseerd beeld van een religieus en vredig Eritrea dat alleen online bestaat en waar steun en hoop uit geput kan worden. Religieuze migrantengemeenschappen verplaatsen zich dan ook steeds meer naar de online wereld. We hebben in dit onderzoek te maken met transnationaliteit gebaseerd op zowel etniciteit als religie, deze twee onderdelen van de identiteit vullen elkaar aan en kruisen elkaar in de banden die men heeft met het thuisland. Door transnationale activiteiten groeit de betrokkenheid bij het thuisland en is het moeilijker om aandacht, geld en tijd enkel te besteden aan integreren in een nieuw land. Transnationaliteit manifesteert zich ook in activiteiten die samen met landgenoten uitgevoerd worden in Nederland, bijvoorbeeld in kerkdiensten maar ook in bijeenkomsten van politieke of recreatieve organisaties. Door mee te doen aan deze activiteiten is er werkelijk of imaginair contact met Eritrea.

Dat Eritreeërs in Nederland naar elkaar toe groeien heeft onder andere te maken met de kloof die ervaren wordt tussen de Eritrese en Nederlandse samenleving. Er is in de communicatie tussen Nederlandse instanties en Eritrese statushouders veel onbegrip van beide kanten. Eritreeërs hebben moeite met het duidelijk maken van hun hulpbehoefte, ze hebben weinig tot geen ervaring met een bureaucratisch georganiseerde maatschappij. Ze hebben vaak weinig opleiding en hebben net een ingrijpende vlucht achter de rug. Nederlandse instanties verwachten van Eritreeërs dat ze zich sneller aanpassen dan ze doen, dat ze de taal sneller leren en klaar zijn om weer aan het werk te gaan. Door deze en door culturele verschillen ontstaan er misverstanden die ertoe leiden dat Eritreeërs niet weten hoe ze verder

²⁰ Steven Vertovec, "Conceiving and researching transnationalism," *Ethnic and Racial Studies* 22, no. 2 (maart 2001): 447-448.

²¹ Victoria Bernal, "Eritrea On-Line: Diaspora, cyberspace, and the public sphere," *American Ethnologist* 32, no. 4 (2005): 660-661.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

moeten en zich terugtrekken in de eigen groep.²² Een ander probleem waar Eritrees Orthodoxe christenen en Oriëntaals-orthodoxe christenen in het algemeen mee worstelen is het gebrek aan begrip voor hun religieuze achtergrond dat ze tegenkomen in het land van bestemming: Nederlanders hebben over het algemeen niet veel kennis over hun geschiedenis of specifieke situatie. Een belangrijke reden hiervoor is dat ze in de landen waar ze vandaan komen meestal tot een minderheid behoren.²³ In Eritrea is de verhouding tussen moslims en christenen 50-50, maar toch denken de meeste Nederlanders als het gaat om vluchtelingen en niet-westerse immigranten aan de islam en meestal roept deze religie daarbij ook vooral negatieve connotaties op.²⁴ Dit zorgt ervoor dat Eritreeërs zich niet begrepen voelen. De Oriëntaals-orthodoxe religie is iets wat men kan delen met landgenoten, een gemeenschappelijk erfgoed. Het verbindt mensen met hun eigen bevolkingsgroep en geeft ze een doel wanneer ze niet weten hoe ze verder moeten in hun leven. Het biedt een manier om in twee werelden te leven, nog geen afscheid te nemen van het thuisland.²⁵

Een patroon dat steeds vaker voorkomt is dat migranten connecties onderhouden met het thuisland en dat ze zowel online als fysiek contacten onderhouden met de religieuze gemeenschap van het thuisland, wat mogelijk is door de vele mogelijkheden van reizen die men vandaag de dag heeft. Deze mensen staan dus bijna letterlijk met één voet in het thuisland.²⁶ In het geval van Eritrese vluchtelingen is online contact met familieleden in veel gevallen al lastig en fysiek contact natuurlijk niet te verwezenlijken. Zij creëren daarom door naar religie te keren een soort mentale band met het thuisland. Door zelf meer te leren over religie komen ze dichterbij hun wortels en plaatsen ze zich tegenover de Nederlandse cultuur die vaak nog niet doorgrond is. Door het bezoeken van kerkdiensten wordt de sfeer van het thuisland gecreëerd en is er een imaginaire connectie aanwezig. Het is wellicht ook een manier van omgaan met het feit dat men niet weet hoe het familieleden vergaat in het thuisland. In de kerkelijke gemeenschap vindt men steun van mensen met eenzelfde culturele achtergrond, die begrijpen wat je doorgemaakt hebt en tegen welke obstakels je aanloopt. De vieringen en de gemeenschap vormen een plaats waarin men zich vanuit de vertrouwde omgeving van eigen taal en cultuur kan oriënteren op de Nederlandse samenleving.²⁷

Spanjaarden en Latijns-Amerikanen van de rooms-katholieke parochies San Nicolás en Casa Migrante noemen ook het zoeken naar hulp van taal- en

²² "Eritreeërs in Nederland: 'Alles is anders'," Kennisplatform Integratie & Samenleving, laatst aangepast 16 november, 2018, <https://www.kis.nl/artikel/eritreeërs-nederland-'alles-anders'>

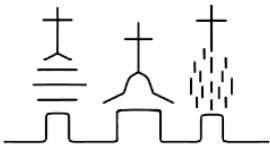
²³ Christine Chaillot, "Some aspects of the situation of refugees from the oriental Orthodox Christian churches," *Refugee Survey Quarterly* 26, no. 2 (2007): 54.

²⁴ Marieke Slootman en Jan Willem Duyvendak, "Feeling Dutch: The Culturalization and Emotionalization of Citizenship and Second-Generation Belonging in the Netherlands," in *Fear, anxiety, and national identity: immigration and belonging in North America and Western Europe*, red. N. Foner en P. Simon (New York: Russel Sage Foundation, 2015): 147-148.

²⁵ Afeosemimo Adogame en James Spickard, *Religion crossing boundaries: transnational religious and social dynamics in Africa and the new African diaspora* (Leiden: Brill, 2010), 11-12.

²⁶ Jacqueline Hagan en Helen Rose Ebaugh, "Calling upon the Sacred: Migrants' Use of Religion in the Migration Process," *The International Migration Review* 37, no. 4 (2003): 1155-1156.

²⁷ Jorge Castillo Guerra en Moniek Steggerda, "Migrantenkerken," in *Handboek Religie in Nederland: Perspectief – Overzicht – Debat*, red. Meerten ter Borg et al. (Zoetermeer: Meinema, 2008): 185.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

landgenoten als reden om deel te nemen aan kerkdiensten.²⁸ Ook bij Eritreeërs speelt dit een rol. Ze hebben vaak moeite met het leren van Nederlands en met het contact met organisaties die ze helpen bij de aanpassing aan Nederland. De contacten die in de kerk te vinden zijn, zijn soms al langer in Nederland en kunnen praktisch advies bieden. Ook kunnen er ervaringen uitgewisseld worden. Daarnaast is het moeilijk om zonder de beheersing van de Nederlandse taal en vaak ook zonder werk om vrienden of zelfs kennissen op te doen in de Nederlandse maatschappij. De kerk biedt een sociaal netwerk waar men op terug kan vallen.²⁹

Casestudy: heiligenverering als maatstaf voor de beschreven factoren

De oorzaken van toename van religie zijn goed terug te zien in de manier waarop met heiligen en heiligenverering omgegaan wordt. Met dit voorbeeld wordt geprobeerd om de beschreven oorzaken te concretiseren. De informatie die in deze paragraaf gebruikt wordt is voornamelijk afkomstig uit de interviews. Het belang van heiligenverering tijdens de reis en bij de aanpassing in Nederland lijkt aan te sluiten bij de hiërarchie die de Eritreeërs gebruiken bij het gebed: eerst God, dan Maria, dan de engelen en dan de heiligen. Ten eerste wijzen de respondenten naar God als het gaat om de verantwoordelijke voor hun bescherming tijdens de reis. Vervolgens komt Maria sterk naar voren. Zij wordt door de respondenten gezien als een bemiddelaar tussen de mens en God, ze beschermt, verzoent en leidt de weg.

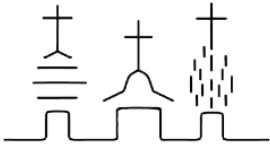
Ze is een moeder, voelt als een moeder die beschermt. Bijvoorbeeld als je een fout maakt die je niet wil vertellen aan je vader, en je gaat het eerst aan je moeder vertellen. En moeders hebben soms gewoon een ander gevoel dan je vader. Dus als je het aan je moeder vertelt, en je moeder vertelt het aan je vader, dan wordt de situatie gewoon minder, zeg maar. Zo zie ik Maria. (vrouw, 26 jaar)

Het lijkt grote gelijkenissen te vertonen met een familiesituatie, waarbij de moeder bemiddelt tussen het kind, ofwel de mens, en de vader, ofwel God. Hier zien we misschien ook wel de gebruikelijke Eritrese rolverdeling tussen man en vrouw naar voren komen, die, zeker op het platteland, erg traditioneel is. Opvoeding wordt voornamelijk als een taak voor moeders gezien. De rol van de vader ligt bij het kostwinnerschap, correctie van gedrag en aanleren van normen en waarden. Hier komt bij dat de rol van de vader in de dagelijkse opvoeding beperkt wordt door veel afwezigheid vanwege de dienstplicht.³⁰ Hierdoor zal de afstand tussen het kind en de vader vaak groter zijn dan die tussen het kind en de moeder en zullen kinderen de moeder, zeker bij zaken waarbij ze het moeilijk vinden om erover te praten, als bemiddelaar zien. Deze situatie wordt weerspiegeld in het godsbeeld:

²⁸ Guerra en Steggerda, "Migrantenkerken," 184-185.

²⁹ Judith Ferrier, Merel Kahmann en Lisette Massink, *Jullie Nederlanders hebben voor alles een systeem* (Kennissplatform Integratie & Samenleving, 2017): 43.

³⁰ "Eritrese vluchtelingen," Pharos, geraadpleegd op 18 augustus, 2019, <https://www.pharos.nl/factsheets/eritrese-vluchtelingen/>

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

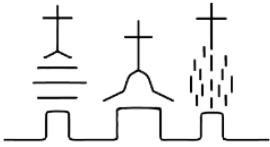
God als vader die streng kan zijn en waar een grotere afstand tot is en Maria als moeder die bemiddelt en verzoent: "Saint Mary, she is my mother, even more than my mother." (Man, 30 jaar). Maria heeft de rol van bemiddelaar en verzoener in veel verschillende religieuze contexten, maar de Eritrees-patriarchale samenleving zou bij kunnen dragen aan het belang dat de respondenten aan deze functie hechten.

Op reis werkt Maria vooral als een beschermer. De respondenten bidden veel tot haar opdat zij hen zal beschermen en God aan zal zetten tot bescherming. Ze voorziet in het gevoel van een moeder die over je waakt. Na de aankomst in Nederland, wanneer de respondenten op een veilige plaats zijn, neemt het verlangen naar bescherming in sommige gevallen af en neemt Maria de gebruikelijke plaats in het gebedsschema. Zij kan extra aangeroepen worden als je haar nodig hebt. Toch vertellen drie respondenten dat ze een andere, krachtigere rol is gaan spelen in hun leven sinds hun aankomst in Nederland, omdat ze hier meer hebben geleerd over wie ze is en wat ze (voor hen) gedaan geeft. Eén respondent legt dit als volgt uit: "Back home there we didn't have much knowledge about her deeds, she touched us emotionally. Here we have books and information – but the way she is seen doesn't change." (Man, 32 jaar). De bescherming en bemiddeling die respondenten hebben ervaren tijdens de reis blijft bij de respondenten en versterkt hun verlangen om te leren over religie. Het is een manier van coping die ook in Nederland nog nodig is, bij het aanpassen aan een nieuwe samenleving. Het neemt hier alleen een andere vorm aan. Dit blijkt vooral goed uit het volgende verhaal:

You always choose a date. So for example when I left Eritrea to go to Ethiopia, I left on saint Mary day. All saints have their day, so that was on purpose. So I chose that day so that everything could go well for me. And when I had to cross the Sahara then it was saint George day but I didn't know that is was saint George day. So it was by accident but then it happened to be saint George day. (Man, 25 jaar)

Hij koos dus bewust om op de dag van Maria te vertrekken, omdat hij geloofde dat dit voorspoed zou brengen op zijn reis, dat Maria en God hem zouden leiden en beschermen. Dat hij de oversteek over de Sahara begon op de dag van sint Joris was voor hem bevestiging dat hij werd geleid door God en de heiligen. Zijn geloof werd versterkt waardoor het in Nederland nog belangrijker voor hem werd en hij er veel over heeft geleerd. Hij vertelde tijdens het interview dan ook alles wat hij wist over het levensverhaal van sint Joris.

Wanneer andere respondenten gevraagd wordt welke heilige voor hen persoonlijk van belang is, wordt dit bijna altijd betrokken op familie. In Eritrea heeft elke familie een beschermheilige en dit is vaak de heilige die voor personen van het grootste belang is. Op de dag van deze heilige komt de familie bij elkaar om samen te vieren. Ook respondenten die door hun vlucht los zijn geraakt van hun familie voelen zich er nog steeds onderdeel van en schrijven veel belang toe aan de betreffende heilige. Ook de heilige van het Eritrese dorp waaruit de respondenten afkomstig zijn, staan hoog in aanzien. Een priester die in Nijmegen woonde reisde elke 5 maart naar Groningen,

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

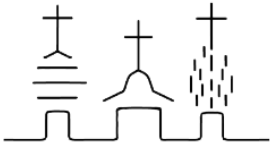
omdat daar een kerk is die aan dezelfde heilige is gewijd als zijn dorp in Eritrea en dit de dag is waarop deze heilige gevierd wordt. Op de vraag waarom deze heilige dan belangrijk voor jou als persoon is, is dit antwoord typisch: "Ik weet het niet, het is gewoon van de familie." (vrouw, 26 jaar). De familieheilige is dus ook in Nederland van belang en bemiddelt in een persoonlijke band met de achtergebleven familieleden. Het zet jou als persoon apart van de nieuwe gemeenschap en verbindt je aan je familie. Het is niet verwonderlijk dat de nieuw gevormde gemeenschappen in Nederland minder aandacht besteden aan heiligen dan Eritrese gemeenschappen: ze zijn immers een samenstelling van migranten voor wie elk een andere heilige van belang is. Daarom staan de gemeenschappelijke geloofselementen van God en Maria, en ook de aartsengel Michaël, in de diensten bovenaan. Deze elementen verbinden alle leden en zorgen voor sterkere sociale banden.

Conclusie

Al met al zijn er verschillende mogelijke oorzaken naar voren gekomen die de toename van persoonlijke religiositeit en kerkgang in Nederland bij Eritrees Orthodoxe vluchtelingen van de derde golf zouden kunnen verklaren. Psychologische oorzaken lijken bij de toename van persoonlijke religiositeit het zwaarst te wegen. Religie helpt vluchtelingen om te gaan met de uitdagende omstandigheden waar ze tijdens de reis en na aankomst in Nederland mee te maken krijgen. Vooral tijdens de reis wordt religie sterk geïntensiveerd en veilige aankomst wordt gezien als bevestiging van de hulp die tijdens de reis is gegeven. Door deze bevestiging wordt ook de beleving van religie in Nederland intenser. Daar komt bij dat de integratie in Nederland veelal moeizaam verloopt en vluchtelingen zich niet begrepen voelen in de Nederlandse maatschappij, dus de hulp die religie biedt is ook hier nog hard nodig.

De toename van persoonlijke religiositeit leidt tot de wens religie te kunnen beleven en uiten in kerkdiensten, maar dit is niet de enige aantrekkingskracht die deze bijeenkomsten hebben. Deze diensten zijn namelijk een plek om op terug te vallen ten midden van de uitdagingen van de Nederlandse samenleving. Het is een plaats waar men verbonden wordt door een gemeenschappelijke taal en cultuur, men begrijpt elkaar en kan een sociaal netwerk opbouwen, waarin ook praktische hulp bij de integratie gezocht kan worden. Daarnaast willen vluchtelingen een band blijven houden met hun thuisland. Ze weten vaak niet hoe het hun familieleden en vrienden die ze hebben achtergelaten vergaat en missen hun cultuur. Door middel van de kerkdiensten wordt een soort imaginair Eritrea gecreëerd, waarin het thuisland gevoeld en ervaren kan worden en waarin contact gelegd kan worden met mensen die zich kunnen inleven in jouw situatie.

Zowel de psychologische als de transnationale sociale aspecten komen tot uiting in het voorbeeld van heiligenverering. Heiligen, voornamelijk Maria, worden aangeropen tijdens de reis en vanwege de ervaring van hun aanwezigheid en hulp grijpt men in Nederland de kans aan om meer over hen te leren door middel van het lezen van boeken. Ook is de aanbidding

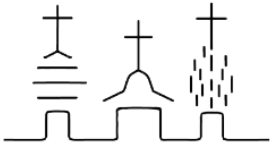

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

van familieheiligen een manier om zich met familie in Eritrea verbonden te voelen. In de kerkdiensten ziet men een viering ontstaan waarin iedereen zich kan inleven, niet verbonden aan specifieke heiligen, zodat een nieuwe, hechte gemeenschap kan ontstaan, met zowel lokale als transnationale aspecten ('lokaal' dus).

Uit dit onderzoek kan voorzichtig geconcludeerd worden dat religie inderdaad op sommige vlakken een belemmering vormt voor de integratie: er is een risico dat men zich terugtrekt in de eigen sociale groep en bijvoorbeeld minder de noodzaak voelt om Nederlands te leren of in contact te komen met Nederlandse instituties. Religieuze bijeenkomsten zouden echter ook als kans gezien kunnen worden door deze Nederlandse instituties. Ze zouden met priesters in contact kunnen komen en bijvoorbeeld na afloop van de dienst contacten kunnen leggen met leden van de gemeenschap. Hieraan voorafgaand zou wel onderzoek gedaan moeten worden naar de gemeenschap en deze zou met beleid benaderd moeten worden. Dit om botsing van mogelijke Eritrese overheidsbemoeyenis met bemoeyenis van Nederlandse instituties te voorkomen. De toename van persoonlijke religiositeit die vooral uiting vindt in het bestuderen van theologie en geschiedenis, moet mijns inziens gezien worden als iets positiefs. De religieuze ideeën mogen dan wel afwijken van de heersende seculiere normen en waarden, religie helpt vluchtelingen wel om te gaan met de gebeurtenissen die ze hebben meegemaakt en stelt ze in staat zich met meer zelfvertrouwen op te stellen in Nederland. Wanneer vluchtelingen meer geïntegreerd zijn en zich meer op hun gemak voelen in Nederland, zal aanpassing aan Nederlandse normen en waarden gemakkelijker gaan. We kunnen dus stellen dat in de toename van religie veel kansen liggen voor Nederlandse instituties en Eritreeërs zelf om de integratie soepeler te laten verlopen.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Bibliografie

Adogame, Afeosemme en James Spickard. *Religion crossing boundaries: transnational religious and social dynamics in Africa and the new African diaspora*. Leiden: Brill, 2010.

Bernal, Victoria. "Eritrea On-Line: Diaspora, cyberspace, and the public sphere." *American Ethnologist* 32, no. 4 (2005): 660-675.

Chaillot, Christine. "Some aspects of the situation of refugees from the oriental Orthodox Christian churches." *Refugee Survey Quarterly* 26, no. 2 (2007): 47-56.

Dorais, Louis Jacques. "Faith, hope and identity: religion and the Vietnamese refugees." *Refugee Survey Quarterly* 26, no. 2 (2007): 57-68.

DSP-groep Amsterdam en Universiteit Tilburg. *Niets is wat het lijkt: Eritrese organisaties en integratie*. Rapport in opdracht van de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 2016.

"Eritreeërs leiden geïsoleerd leven in Nederland." *Telegraaf*, 16 november, 2018. <https://www.telegraaf.nl/nieuws/2805964/eritreeers-leiden-geïsoleerd-leven-in-nederland>

Ferrier, Judith en Lisette Massink. *Overleven in Nederland: Onderzoek naar het verloop van inburgering en de integratiebehoeften van Eritrese statushouders (18-23 jaar) op de geclusterde woonlocatie op de Gritfdijk in Lent*. Precies Advies, 2016.

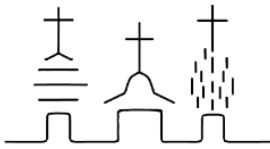
Ferrier, Judith, Merel Kahmann en Lisette Massink. *Jullie Nederlanders hebben voor alles een systeem*. Kennisplatform Integratie & Samenleving, 2017.

Ghebreab, Winta. *De Eritrees-orthodoxe Tewahedokerk en Religie*. Kenniscentrum Eritrese amv's, Veerkracht project, 2018.

Guerra, Jorge Castillo en Moniek Steggerda. "Migrantenkerken." In *Handboek Religie in Nederland: Perspectief – Overzicht – Debat*, geredigeerd door Meerten ter Borg et al., 173-188. Zoetermeer: Meinema, 2008.

Hagan, Jacqueline en Helen Rose Ebaugh. "Calling upon the Sacred: Migrants' Use of Religion in the Migration Process." *The International Migration Review* 37, no. 4 (2003): 1145-1162.

Hepner, Tricia Redeker. "Religion, Repression, and Human Rights in Eritrea and the Diaspora." *Journal of Religion in Africa* 44, no. 2 (mei 2014): 151-188.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Hepner, Tricia Redeker. "Transnational governance and the centralization of state power in Eritrea and exile." *Ethnic and Racial Studies* 31, no. 3 (maart 2008): 476-502.

Hirt, Nicole en Abdulkader Saleh Mohammad. "By way of patriotism, coercion, or instrumentalization: how the Eritrean regime makes use of the diaspora to stabilize its rule." *Globalizations* 15, no. 2 (2018): 232-247.

Index Mundi. "Eritrea Leeftijdsopbouw." Laatst aangepast op 31 maart, 2017. <https://www.indexmundi.com/nl/eritrea/leeftijdsopbouw.html>

Kamerman, Sheila en Martin Kuiper. "Eritrese problemen: angst, alcohol, frustratie, geweld." *NRC*, 15 november, 2018. <https://www.nrc.nl/nieuws/2018/11/15/eritrese-problemen-angst-alcohol-frustratie-geweld-a2755414>

Kennisplatform Integratie & Samenleving. "Eritreeërs in Nederland: 'Alles is anders'." Laatst aangepast 16 november, 2018. <https://www.kis.nl/artikel/eritreeërs-nederland-'alles-anders'>

Lijnders, Laurie en Sara Robinson. "From the Horn of Africa to the Middle East: Human trafficking of Eritrean asylum seekers across borders." *Anti-Trafficking Review* no. 2 (2013): 137-154.

Mekonnen, Daniel R. en Selam Kidane. "The troubled relationship of state and religion in Eritrea." *African Human Rights Law Journal* 14, no. 1 (2014): 244-265.

Pharos. "Eritrese vluchtelingen." Geraadpleegd op 18 augustus, 2019, <https://www.pharos.nl/factsheets/eritrese-vluchtelingen/>

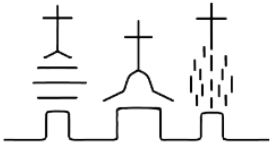
Rijken, Conny en Desiree Horbach. "Onderzoek naar zorgen rondom veiligheid en welzijn van Eritrese vluchtelingen en asielzoekers in Nederland." *Tijdschrift voor Veiligheid* 16, no. 2-3 (2017): 41-54.

Slootman, Marieke en Jan Willem Duyvendak. "Feeling Dutch: The Culturalization and Emotionalization of Citizenship and Second-Generation Belonging in the Netherlands." in *Fear, anxiety, and national identity: immigration and belonging in North America and Western Europe*, geredigeerd door N. Foner en P. Simon, 147-168. New York: Russel Sage Foundation, 2015.

Sterckx, Leen en Merhawi Fessehazion. *Eritrese statushouders in Nederland: Een kwalitatief onderzoek over de vlucht en hun leven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2018.

Vertovec, Steven. "Conceiving and researching transnationalism." *Ethnic and Racial Studies* 22, no. 2 (maart 2001): 447-462.

**INSTITUUT
VOOR
OOSTERS
CHRISTENDOM**

Institute of
Eastern Christian
Studies

Vissers, Petra. "Waarom jonge Eritreeërs hier ondanks intensieve begeleiding moeilijk aarden." *Trouw*, 31 oktober, 2018. <https://www.trouw.nl/nieuws/waarom-jonge-eritreeers-hier-ondanks-intensieve-begeleiding-moeilijk-aarden-b2ff9b14/>

VluchtelingenWerk Nederland. "Eritrea: onderdrukking en eindeloze dienstplicht." Geraadpleegd op 1 maart, 2020. <https://www.vluchtelingenwerk.nl/feiten-cijfers/landen-van-herkomst/eritrea>